

UDK:-930.85

Nargiza YUSUPOVA,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti dotsenti

E-mail: nargiza_yusupova@mail.ru

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti dotsenti, p.f.b.f.d. (PhD) M.M.Qirg'izboev taqrizi ostida

SPORTSMAN'S CAREER AND THE SOCIETY OF THE SPORTSMAN'S PROFESSION PLACE IN SOCIAL LIFE

Annotation

The article provides information about the concept of career, athlete's career, its main aspects, psychological (spiritual) requirements for an athlete, factors that cause the formation of an athlete's personality, and the role of an athlete's profession in the social life of society.

Key words: Career, sports, personality, sports career, socialization, women's sports, professional, sports, amateur sports, sports training, download.

КАРЬЕРА СПОРТСМЕНА И РОЛЬ ПРОФЕССИИ СПОРТСМЕНА В СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье представлены сведения о понятии карьеры, карьере спортсмена, ее основных аспектах, психологических (духовных) требованиях к спортсмену, факторах, обуславливающих формирование личности спортсмена, а также о роли профессии спортсмена в социальной жизни общества.

Ключевые слова: Карьера, спорт, личность, спортивная карьера, социализация, женский спорт, профессиональный, спорт, любительский спорт, спортивная подготовка, нагрузка.

SPORTCHI KARYERASI VA SPORTCHI KASBINING JAMIYAT IJTIMOY HAYOTIDAGI O'RNI

Аннотация

Maqolada karyera tushunchasi, sportchi karyerasi, uning asosiy jihatlari, sportchiga qo'yiladigan psixologik (ruhiy) talablar, sportchining shaxs sifatida shakllanishiga sabab bo'livchi omillar va sportchi kasbining jamiyat ijtimoiy hayotidagi o'rnini haqidagi ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Karyera, sport, shaxs, sport karyerasi, ijtimoiylashuv, ayollar sporti, professional, sport, xavaskorlik sporti, sport mashqlari, yuklama.

Kirish. Har bir inson ma'lum bir vaqtda o'z kelajagi, kelajakdagi kasbi haqida jiddiy o'ylay boshlaydi. Karyera nima ekanligini, qanday martaba turlari va modellari borligini, kareerani qanday boshqarishni bilish, shuningdek ularning qobiliyatlarini, zaif va kuchli tomonlar unga kasbiy o'sish va turmush darajasini yaxshilash uchun imkoniyat beradigan tashkilotda ish boshlash eng muhimi hisoblanadi. Bu jarayonda, ishdan qoniqishning yuqori darajasini olish, shaxsiy kasb istiqbollarini aniqroq aks ettirish, hayotning boshqa tomonlarini rejalashtirish, kelajakdagi kasbiy faoliyatga maqsadli tayyorgarlik ko'rish va mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshirish lozim. Karyera deganda biz xizmat pog'onasidan yuqoriga qarat ko'tarilishimiz va nufuzimiz oshib borishini tushunishimiz kerak. Ko'pchilik odamlar karyera deganda mehnat faoliyatini tushunadi, bu esa unchalik ham to'g'ri emas. Mehnat faoliyati bu – uzoq muddat bir ish faoliyati bilan shug'ullanib va shu faoliyat orqasidan uzoq muddat bir lavozimda qolishni anglatadi. Karyera esa bu – doimiy rivojlanish, o'sish, o'z kasbiy kompetentligini, malakasini oshirish, lavozim pillapoyasida yuqoriga ko'tarilishni va o'z navbatida daromadning ham oshishini anglatadigan tushunchadir.

Karyera so'zining lug'aviy kelib chiqishi italyan tiliga borib taqalib, bu so'z *carriera* – yugurmoq, hayotiy yo'l va lotincha *carrus* – aravani sudramoq degan ma'nolarni anglatadi. Karyeraning ikkita asosiy shakli mavjud bo'lib, ularni: a) umumiy professional o'sishni anglatuvchi karyera va b) ma'lim bir tashkilot ichidagi o'sishni anglatuvchi karyeralarga ajratish mumkin.

a) Professional karyera bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi va ular ko'p hollarda quyidagi yosh davrlarida o'z ifodasini topadi:

Dastlabki bosqich – 25 yoshgacha. Bu bosqichda inson professional o'sishga endigi tayyorgarlik ko'rayotgan bo'ladi;

Shakllanish bosqichi – 30 yoshgacha. Bu bosqichda inson mehnat faoliyatini boshlab yuvorgan bo'ladi va u o'z kasb mahoratini oshirish davrini boshidan o'tkazayotgan hisoblanadi;

O'sish bosqichi – 45 yoshgacha bo'ladi. Bu bosqichda mutaxassis allaqachon yuqori natijalarga erishgan va o'z imkoniyatlaridan keng foydalana olish qobiliyatiga erishgan bo'ladi;

Yakunlash bosqichi – 60 yoshdan o'tgan davr. Bu bosqichda inson mehnat nafaqasiga chiqishga tayyorgarlik ko'rishni boshlaydi va o'zini ketidan yosh shogirdlarini qoldirish, ularga o'z mahoratini o'rgatish payid bo'ladi;

Mehnat nafaqasi davri – 65 yoshdan yuqori yosh. Bu bosqichga yetib kelgan mutaxassis mehnat davrini tugatgan va endilikda boshqa uzi istagan faoliyat bilan mashg'ul bo'la boshlagan bo'ladi. Masalan karyera qurishi davrida vaqti shug'ullanishga vaqti bo'lmagan biron-bir xobbi bilan;

Albatta, yuqorida ko'rsatilgan karyeraning yoshga bo'linish davri barcha uchun aynan shunday bo'lib taqsimlanmaydi, lekin asosiy omma odamlarining mehnat faoliyatidagi yosh davri shunga yaqin ravishda ifodalanadi.

Sport karyerasi – biron bir sport turi bo'yicha yuqori natijalarga erishish maqsadida olib borilgan ko'p yillik sport malakasi, ko'nikmasi va sport kompetentligiga ega bo'lmoqlikni anglatadi.

Sport karyerasi davrini bosqichlarga bo'lib o'rgansak, u yuqoridagi kabi (birinchi rejaning javobida) boshqa sohadalardagi karyera o'sishidan farq qilib, ularni (shartli ravishda) quyidagi etaplariga bo'lib ko'rib chiqish mumkin:

Sportga dastlabki tayyorgarlik ko'rish bosqichi (etapi);

Sport karyerasining boshlang'ich etapi;

Tanlangan sport turidagi mashg'ulotlarini chuqurlashtirish etapi;

Sportdagi yetuklik davri;

Sportdagi ilk yutuqlar davri;

Sportdagi maksimal imkoniyatlarga erishish davri;

Erishgan yutuqlarini saqlab qolish davri;

Sport karyerasi sportchi tomonidan tanlangan "sport klassifikatsiyasi" bilan belgilanadi:

Ommaviy sport;

Yuqori natijalar sporti (bu ham professional sportga kiradi, lekin farqi shundaki, bu yerda tijorat ahamiyatga ega bo'lmaydi, masalan olimpiada o'yinlari);

Professional sport (sportning bu klassifikatsiyasida yuqori natijalar sportidan tijoratning o'rni kattaligi bilan farqlanadi);

Sport karyerasida o'sish mavjudligini angatuvchi komponentlar quyidagilar bo'ladi:

Spotchiga motivatsiya beradigan har qanday holatlar, ya'ni vazifalar, motivatsiyalar, maqsadlar, hohish va istaklar. Bu mexanizmlar sportchining o'z ustida ishlashiga va o'z karyerasini qurishiga, sport pillapoyasida yuqoriga ko'tarilishiga motivatsiya bo'lib yordam beradigan mexanizmlardir. Agarda niyat yuqori bo'li, lekin maqsad to'g'ri yo'lga qo'yilmasin sportchi karyerasida o'sish bo'lmaydi, natija bo'lmaydi. Bunda sportchi o'z energiyasini va jismoniy resurslarini noto'g'ri tashkillashtirgan bo'ladi;

Strategiya va taktikani to'g'ri olib borish;

Samara beradigan komponent. Bu komponent sportchining professionallik darajasini, uning yutuqlari, malakasi, sport toifasi va jamoadagi o'rniini ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sport karyerasida shunday tartib va qat'iy qonun-qoidalari borki, ularga gollar, ballar, shtraflar, kartochkalar va boshqalar kiritishimiz mumkin. Sport bilan shug'ullangan inson ayniqsa u hali to'liq mustaqil shaxs bo'lib shakllanmagan yosh bola bo'lsa, u o'zining sport bilan bog'liq har bir hatti-harakatini murabbiylar va hakamlar qarashlari bilan baholay boshlaydi. Natijada bola murabbiylar talabiga, hakamlar talabiga mos bo'lishga, ularning talabiga javob berishga harakat qiladi. Bu albatta bo'lajak professional sportchi bo'lib yetishish uchun yordam bersada, lekin bolaning o'zi-o'ziga bo'lgan ishonchi yo'qolishiga, o'ziga bo'lgan hurmatning yo'qolishiga ham sabab bo'lib qolishi mumkin.

Sport faoliyati bilan shug'ullanish sportchidan tinimsiz o'z ustida ishlashni, o'ziga nisbatan qattim qo'l va talabchan bo'lishni, raqobatbardosh bo'la olishni, ruhiy va emosional turg'unlikka ega bo'lishni, kerak bo'lgan paytda o'zini ayamaslini talab qiladi. Bu esa sportchidan qat'iy maqsadlarni va ularga tinimsiz mehnat bilan intilish strategiyasini ishlab chiqishni talab qiladi. Shu bilan birga albatta sportchi tanlagan sport turining o'ziga xosligini, inobatga olishi kerak. Ayrim sport turlari jamoaviy bo'lsa, boshqalari yakkama-yakka olishuvni nazarda tutadi.

Sportda yuqori natijalarga erishish va sport karyerasini qurish uchun uning o'ziga shartlari bor bo'lib, unga sportchi qobiliyati, mashg'ulot o'tkazish uchun maxsus sharoitlarning mavjudligi, mashq qilish usul va ushlari, murabbiyning yondoshuvi, oila a'zolari va yaqin insonlarning ta'siri kabi narsalar kiradi.

Sport karyerasida uchraydigan inqirozlar haqida fikr yuritsak avvalom bor, "sportdagi inqiroz" nima ekanligini aniqlab olishimiz kerak[5]:

Sport bilan shug'ullanishning boshlang'ich darida yuzaga keladigan inqiroz. Bu davrdagi inqiroz (yoki sportdan yuz o'girish desak ham bo'ladi) ko'p hollarda 4-7 yoshdagi jajji sportchilar endigina sport karyerasini qurishni boshlashgan davrlarda yuz beradi;

Sport bilan shug'ullanishning chuqurlashtirilgan davrida yuzaga keladigan inqiroz. Inqiroz jismoniy mashqlarning murakkablashishi va yosh sportchi kutayotgan natijalar darrov yuz bermayotganligidan bo'lishi ham mumkin;

Ommaviy sport turidan yuqori natijalar sport turiga o'tish davrida yuzaga keladigan inqiroz. Bu davrdagi inqirozga bo'ladigan sabablardan biri bu – fiziologik yosh bilan bog'liq bo'lib, sportchi organizmida bz berayotgan gormonal o'zgarishlar uning ruhiy va jismoniy holatiga ta'sir qilishi mumkin. Natijada sportchida professional sport bilan shug'ullanishni davom ettirishga shubha uyg'onadi;

O'smirlar sportidan kattalar sportiga o'tish darida yuzaga keladigan inqiroz. Bu yoshdagi ko'plab sportchilar g'alabaning yuqori cho'qqilarni zabt etgan bo'lishadi. Endilikda ular o'zlarining yosh kategoriyalari ichida professional sportchi hisoblanishadi. Shu bilan birga, ularga endilikda mutlaqo boshqa, nisbatan ancha yuqori talablar qo'yila boshlanadi. Ko'pincha bunday sportchilar xorijiy musobaqalarda, xalqaro musobaqalarda qatnashib, yurt sharafini munosib himoya qilishga muyassar bo'ladilar. Albatta, bu narsa, sportchidan natija uchun ko'proq mas'uliyatni his qilishni talab qiladi, bu esa, o'z navbatida, tashvish va stressga olib keladi. Bunday talablarga bardosh bermaslik va bunday stresslarni ko'tara olmaslik esa sport karyerasidagi inqirozga sabab bo'ladi;

Xavaskorlik sportidan professional sportga o'tish davrida yuzaga keladigan inqiroz;

Sportdagi eng yuqori g'alaba cho'qqilarini egallagandan so'ng keladigan inqiroz. Mazkur inqiroz sportchining motivatsiyasi tushib ketishi, avvalgi yuqori natijalarga erishish qiyin bo'lishi, yangi natijalar ko'rsatishga kuchi yetmayotganligi kabi sabablar orqali vujudga keladi;

Sportni tugatish vaqti yetib kelgan davridagi inqiroz. Bu davrdagi inqiroz ko'pincha sportchining yoshi ancha ulg'ayib, uning jismoniy holati bo'shshib qolganligi bilan va sportchi o'z faoliyatini endilikda boshqa turdagi faoliyatga o'zgartirishi bilan yuz beradi. Odatda bu davrdagi inqiroz sportchining 40 yoshlar atrofida yuz beradi;

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqola umumqabul qilingan metodlar – tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, siyosiy-falsafiy tahlil, ketma-ketlik va ilmiy xolislik tamoyillari asosida yoritilgan.

Tahlil va natijalar. Sport karyerasini tugatilishiga sabab bo'ladigan barcha omillarni sportchining o'zi ham, uning murabbiyi ham avvaldan bilishi va karyeraning tugatish uchun oldindan tayyorgarlik ko'rish lozim.

Biz yuqorida umuman "sport karyerasi"dagi inqiroz turlarini ko'rib chiqdik, keling endilikda "Sportchi karyerasi" tugagandan so'ng uning hayotida yuzaga keladigan inqirozni va uning sabablarini ko'rib chiqamiz:

Sportchining kutilmagandan, sportdan to'satdan ketish yoki ketishga majbur bo'lish;

Sportchining sportdan ketishga tayyor bo'laslik;

Sportchining tashabussiz, passiv bo'lishi;

Sportchiga ma'naviy, ruhiy va moddiy yordamning yetishmasligi;

Sport individning ijtimoiylashuvida va shaxsga aylinishida katta yordam beradigan jarayon hisoblanadi. Shuning uchun ham o'zining sportdagi professional karyerasini tugatgan bo'lishiga qaramay, sportchilar sport bilan shug'ullanmagan insonlardan ko'ra ko'proq yutuqlarga va nufuzga erishishgan hisoblanishadi. Biroq, sportdan boshqa narsa bilan qiziqmay, umri davomida faqat sport bilan

shug'ullangan sportchilar, umri davomida o'z murabbiyi tomonidan belgilangan aniq ko'rsatmalarni bajarib kelgan sportchilar, doimo qiladigan ishi ma'lum bo'lib, faqat trenirovka bilan mashg'ul bo'lgan va bir umrlik sport rejimi bilan yashab kelgan sportchilar sportdan kutilmaganda ekstremal ravishda katta sportdan ketishga majbur bo'lishganda (sport kasbidagi inqirozga uchraganda) o'zlarini yo'qotib qo'yishadi va kundalik turmushda ijtimoiy muhitga moslashishga qiynalishadi. Bunday sobiq sportchilar o'zlarining hayotdagi motivatsiyalarini, maqsadlarini yo'qotib qo'yishadi.

Ushbu omillar sportchining o'z karyerasini tugatganda jamiyatga birikishiga to'siqlik qiladi va uni sportdan tashqari olamda o'z hayotini qurishiga halaqit beradi. Albatta, sportchi o'z karyerasidan ketganda bu omillar aynan shunday ishlaydi, deb mutlaqo qat'iy aytib bo'lmaydi, lekin, ularning mavjudligini ham inkor etib bo'lmaydi. Sportchi o'z faoliyatini sekin-astalik bilan, avvaldan rejalashtirgan ravishda to'xtata unda yuqorida sanab o'tilgan omillar nisbatan yumshoqroq ta'sir ko'rsatadi. Odatda sportda eng yuqori marra larni egallab bo'lgan, endilikda o'zi egallagan yutuqlarni uzoq vaqt ushlab tura olgan sportchilar vaqti-soati kelib sportdan ketishlari kerakligini oldindan anglab yetadilar va mag'lub bo'lmasdan avval, o'z lari anglagan holda sportdagi karyeralarini to'xtatadilar [7].

Sportchilarning ijtimoiy olamga bo'lgan moslashuvlariga quyidagi omillar yordam beradi:

Sportchi sportdagi karyerasining eng yuqori cho'qqisiga chiqqanligini anglashi, o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholay olishi va sportdan tashqari rejalarini ishlab chiqishi;

Jismoniy tarbiya va sport bilan bog'liq bo'lgan boshqa sohalarni tanlashi, masalan murabbiylikni;

Oila a'zolari, yaqin insonlari, do'stlari, murabbiy tomonidan ma'naviy qo'llab-quvvatlanishi;

Sportdan ketgan bo'lishiga qaramay davlat tomonidan, sport sohasi tomonidan iqtisodiy qo'llab-quvvatlanishi, yordam olishi;

Davlat tomonidan tibbiy va ijtimoiy himoyaga olinishi;

Boshqa sobiq sportchilar bilan, sport faxriylari bilan ahil munosabatni o'rnatilishi, o'lar bilan do'stlashish va vaqti-vaqti bilan o'zaro musobaqalar o'tkazib turish [10].

Mazkur omillar o'zining sportdagi karyerasini to'xtatgan yoki to'xtatishga majbur bo'lgan sportchilarga jamiyatga moslashishga katta yordam beradi.

XXI asrga kelib ayollar katta ishtiyoq ila sport turlari bilan shug'ullanishmoqda. Hozirda ayollarni nafaqat klassik

ko'rinishdagi sport turalarida balki yangitdan-yangi bo'lgan zamonaviy sport turlarida ham uchratishimiz mumkin. Ayollar erkaklardan qolishmagan tarzda sportda yuqori natijalarni erishish ilan birgalikda va rekord natijalarni o'rnatishmoqda.

Spoortchi ayollar o'zlarining jismoniy baqqavatligi, sog'lomligi, chiniqqanligi va chidamliligi bilan boshqa ayollardan farqlanib turishadi. Ularning turmush tarzida, hayot tarzida ham farqlar mavjud.

Xulosa. Sport karyerasini qurish uchun ko'pgina sport turlari bilan bolalikdan shug'ullanishni talab qiladi. Ayollar sport turlari ham bundan mustasno emas. Masalan, badiiy gimnastika, figurali uchish, suzish kabi sport turlari bilan shug'ullanish 5-7 yoshdan boshlanadi. Bolalalikdan sport bilan shug'ullanish bolaning ham, uning ota-onasining ham turmush tarzini va o'zgartirib yuboradi. Xo'sh shunday ekan, yosh qig'aloqlarning bunday qat'iyatlik ila sport bilan shug'ullanishiga sabab ularning ota-onasining hohish-istaklari, qizaloqlarning o'zlarining biron-bir sportchi ayolga taqlib qilishlari va eng asosiysi yosh sportchi qizaloqlarning o'zlarining sport bilan qiziqishlari bo'ladi. Albatta, agarda qizloqlar sport bilan o'z istaklari orqali shug'ullanishayotgan bo'lsa bu katta samara berishi mumkn, lekin agarda ular sport bilan kimningdir hohish istagi bilan shug'ullanayotgan bo'lishsa bu katta ehtimol bilan uzoqqa bormasligi, yosh sportchining karyerasini dastlabki bosqichdayoq inqirozga uchrashiga sabab bo'ladi. Sababi, sport karyerasining boshlanishida ijobiy samara bergan sport faoliyati, vaqt o'tib bolaning ruhiy, aqliy fikrlashi o'sishi bilan o'zgarishi, ulardagi motivatsiyaning yo'qolishi hamda ularda tajavuzkorlik hissini paydo bo'lishiga ham sabab bo'ladi.

Sport bilan shug'ullanish vaqti oshib borgan sari, sport qizlar dunyoqarashiga va shaxsiga o'z ta'sirini ko'paytirib boraveradi. Sportchi qizlar jismoniy sog'lomlikda ham, chiniqqanlikda ham, chidamlilikda ham, baquvvatlik va bo'yalarining o'sishida ham o'z tengdoshlariga nisbatan (va hatto o'g'il bola tengdoshlariga nisbatan ham) ajralib turadilar. Ular o'zlarini sinfda, jamoada liderdek tuta boshaydilar, ularda irodalilik, jamoada tez til topib keta olishlik bilan birga urishqoqlik, tajavuzkorlik hissi ham shakllanadi. Bunday tuyg'ular vaqt o'tib sportchi qizlarda erkaklarga xos xarakterni shakllantiradi va ularda qizlarga xos hislatlarning yo'qolishiga sabab bo'lib qoladi. Bu esa bevaror oilaviy ahvolni, oilalarning buzulishini, jamiyatda qizlarning o'zlarini erkaklarga xos tutishini va ko'plab umidsizliklarni keltirib chiqaradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: [Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023 yil 30 aprel kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovoz berish orqali qabul qilingan. 01.05.2023.]
2. Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 04.09.2015 yildagi O'QRQ-394-son (yangi tahriri).
3. Ta'lim to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'QRQ-637-son.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. T.: "O'zbekiston", 2022. – 416 bet.
5. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
6. Giddens E. Sotsiologiya. O'quv qo'llanma. T.,-2002. 850 b.
7. Shopulatov A.N., Ochilov O.A. Sport sotsiologiyasi. O'quv qo'llanma. -T: O'zDJTI nashriyoti, 2014.-B.63.
8. Falsafa qomusiy lug'at. (Tuzuvchi va mas'ul muharrir Q.Nazarov). – T.: Sharq, 2004. 203 b.
9. G'arb falsafasi. (tuzuvchi va ma'sul muharir Q. Nazarov.) – T.: "Sharq", 2004. 520 b.
10. Mansur Bekmurodov, Nargiza Yusupova. Madaniyat sotsiologiyasi. "YANGI NASHR" nashriyoti. 2010.